

Аналіз структурних змін балансів банків України як основний компонент моніторингу банківського ризику та обґрунтування впровадження системи реінжинірингу.

Автор: С.П. Прасолова, к.е.н., доцент кафедри банківської справи ПУСКУ

Ринкова модель розвитку економіки України передбачає, що прибутковість є найважливішим стимулом роботи банків. Але розвиток ринкових відносин пов'язаний з деякою нестабільністю різноманітних економічних параметрів, що, відповідно, утворює серію банківських ризиків. Тому в міжнародній банківській практиці процес управління ризиками розглядається як ключовий напрям фінансового менеджменту. Значна увага приділяється вивченню ризикових сфер і основних видів ризиків, пошуку ефективних методів їх оцінювання, контролю та моніторингу, а також створенню відповідних систем управління.

У банківській практиці, як і в інших видах бізнесу, ризик пов'язується, насамперед, з фінансовими втратами, що виникають у разі реалізації певних ризиків [3;4;5]. Оскільки повністю уникнути ризиків неможливо, то ними можна і потрібно управляти так, щоб підтримувати на прийнятному рівні різні види ризиків та забезпечувати стійку прибутковість. Розв'язання цього завдання потребує постійного кількісного визначення та моніторингу ризику потенційних збитків, для чого, в свою чергу, потрібні ефективні методи, продуктивні процеси та дієві інформаційні системи. Крім того, органам нагляду необхідно постійно відстежувати структуру ризиків активів банків та вимагати досягнення адекватного обсягу капіталу та резервів для забезпечення їх платоспроможності у майбутньому.

Саме тому управління активами та пасивами, пов'язане з залученням та використанням банківських ресурсів, є основою управління основними фінансовими ризиками банку. Таке управління включає стратегічне планування та реалізацію планів, а також контроль за обсягами, структурою, строками, процентними ставками, якістю та ліквідністю банківських активів і пасивів.

Тим самим, основна мета управління активами та пасивами полягає в утворенні якісного, стабільного, масштабного та зростаючого потоку чистого процентного доходу. Як свідчать дослідження працівників Світового банку, ця мета досягається шляхом оптимізації рівнів активів, пасивів та фінансового ризику на основі аналізу структури балансу банку та окремих його статей з точки зору різних видів фінансового ризику[4, с.56].

Для проведення подібного моніторингу скористаємося узагальненими даними балансів банків України, що наведені з поквартальною динамікою за перше півріччя 2005 року у таблиці 1.

Дані цієї таблиці відображають посередницьку природу банків, за якої відношення власного капіталу до залученого є незначним, а леверидж (показник використання залучених коштів), відповідно, дуже високим, що є характерним для фінансового посередництва.

Оцінку ймовірності банківського ризику почнемо з порівняння питомої ваги різних статей активів та їх змін у часі.

Таблиця 1. Аналіз структури та динаміки окремих статей балансів банків України в 2005 році [6; 7]

№ п/п	Назва показника	01.01. 2005 р.		01.04. 2005 р.		01.07. 2005 р.		Темп змін за 6 міс., %	Зміна питомої ваги за 6 міс.
		млн. грн.	% до підсумку	млн. грн.	% до підсумку	млн. грн.	% до підсумку		
Активи									
1.	Високоліквідні активи	23595	17,6	29156	19,3	22814	13,8	96,7	-3,8
2.	Кредитний портфель	97197	72,3	105497	69,8	124599	75,1	128,2	2,8
	<i>У тому числі:</i>								
	- кредити, надані суб'єктам господарювання	72875	54,2	78832	52,1	89800	54,2	123,2	0,0
	- кредити, надані фізичним особам	14599	10,9	15668	10,4	21522	13,0	147,4	2,1
4.	Проблемні кредити (прострочені та сумнівні)	3145	2,3	3343	2,2	3341	2,0	106,2	-0,3
5.	Вкладення в цінні папери	8157	6,1	10880	7,2	8127	4,9	99,6	-1,2
6.	Основні засоби та інші активи	5399	4,0	5633	3,7	10267	6,2	190,2	2,2
	Активи, всього	134348	100,0	151166	100,0	165807	100,0	123,4	x

Пасиви									
1.	Балансовий капітал	18 421	13,7	19 693	13,0	20 871	12,6	113,3	-1,1
	<i>У тому числі статутний капітал</i>	11 605	8,6	12 258	8,1	13 039	7,9	112,4	-0,7
2.	Зобов'язання банків	115926	86,3	131473	87,0	144936	87,4	125,0	1,1
	<i>У тому числі: - кошти банків та кредитних установ</i>	34 591	25,8	35 226	23,3	38 457	23,2	111,2	-2,6
	<i>- кошти суб'єктів господарювання до запитання; - строкові кошти суб'єктів господарювання</i>	24 751	18,4	30 056	19,9	29 000	17,5	117,2	-0,9
	<i>- вклади фізичних осіб</i>	15 377	11,4	16 630	11,0	20 130	12,1	130,9	0,7
	<i>- вклади фізичних осіб</i>	41 207	30,7	49 561	32,8	57 349	34,6	139,2	3,9
	Пасиви, всього	134348	100,0	151166	100,0	165807	100,0	123,4	x
Довідково:									
1.	Рентабельність активів, %	1,07	x	1,54	x	1,26	x	117,8	0,19
2.	Рентабельність капіталу, %	8,43	x	11,24	x	9,58	x	113,6	1,15
3.	Чиста процентна маржа, %	4,90	x	4,78	x	4,68	x	95,5	-0,22

Як свідчать дані табл. 1, одним з основних структурних елементів активів банку є *високоліквідні активи*, перш за все банкноти, монети та кошти, розміщені в центральному банку для забезпечення потреб у резервах.

Група статей, що об'єднуються поняттям «високоліквідні активи», забезпечує ліквідність банку і не приносить доходу. Переважно це кошти, що використовуються для здійснення виплат відповідно до термінових вимог клієнтів банку. Тим самим, чим більший обсяг цих коштів, тим вища ліквідність і тим вищі витрати банку, пов'язані з витратами на утримання каси, техніку для перерахування грошей, їх перевезення, утримання співробітників, охорони тощо. Крім того, ця група статей пов'язана з незначними *ризиками можливого розкрадання, нестач, прорахунків, списання чи зарахування не належних банку коштів, блокування їх на рахунку тощо*. У той же час ця група статей забезпечує ліквідність банку. Враховуючи, що питома вага «високоліквідних активів» у структурі балансів банків України за перше півріччя 2005 року знизилася на 3,8% за відповідного зростання питомої ваги зобов'язань банків, перш за все, вкладів

фізичних осіб (на 3,9%), це свідчить про потенційне зростання *ризиків ліквідності їх балансів*¹.

З іншого боку, ***портфель наданих банками України кредитів*** за 6 місяців 2005 року зріс з 72,3% до 75,1% балансових активів (табл.1), переважно за рахунок зростання кредитів, наданих фізичним особам. Це теж може свідчити про зниження ліквідності банків України та зростання *кредитного ризику*², оскільки кредити і проценти по них, як правило, не завжди повертаються відповідно до первісних умов кредитних угод. У цьому зв'язку, чим краща методика оцінки кредитоспроможності клієнтів окремих банків, тим вищою буде якість їх кредитних портфелів, конкурентні позиції та їх ліквідність. Одночасно варто зазначити, що кредитний портфель належить до найбільш дохідної частини активу балансу банку. У цілому, зазначені тенденції ставлять перед українськими банками *завдання узгодження систем управління кредитним ризиком з обсягами кредитних операцій банків та їх кредитних портфелів, що зростають*.

Питома вага групи статей, що відображає ***інвестиції в цінні папери та цінні папери для перепродажу*** в структурі балансів банків України за перше півріччя 2005 року дещо скоротилася і не перевищувала 5-6%. Ці статті включають вкладення в цінні папери та інвестиції в акціонерний капітал дочірніх та асоційованих організацій, ліквідність і ризикованість яких залежить від позицій цінного паперу на фондовому ринку. *Якщо цінні папери котируються на біржі і їх котирування має стійку тенденцію росту, то вони розглядаються як ліквідні, в протилежному випадку вони пов'язуються з ринковим ризиком*³.

В Україні значна частка подібних вкладень здійснюється в державні цінні папери, що можна оцінити позитивно, тому що вони формують так званий «вторинний резерв ліквідності». Крім того, державні цінні папери можуть

¹ Ризик ліквідності – це ризик відсутності у банку достатніх коштів для своєчасного виконання поточних зобов'язань.

² Кредитний ризик – це ризик того, що позичальник не виконає свої зобов'язання щодо сплати процентів чи погашення основної суми боргу у встановлені терміни.

³ Ринковий ризик – це ризик втрати капіталу банку внаслідок несприятливої зміни ринкових цін чи інших інструментів при інвестуванні коштів на фондових, товарних чи валютних ринках.

бути якісним предметом застави і використовуватись для забезпечення мінімального рівня якісної ліквідності для покриття депозитних вимог. Подібні ліквідні активи є необхідними для забезпечення пристосовуваності українських банків до очікуваних і неочікуваних коливань їх балансів.

В умовах, коли фінансові ринки недостатньо розвинені та ліквідність різних вимог майже виключно залежить від настання терміну платежу, а не можливості їх реалізації, банки, на нашу думку, повинні зберігати достатньо високий рівень подібних ліквідних активів, що приносять невисокі процентні доходи (на рівні не менше 10-20% сукупних активів). І тільки за умов подальшого зростання ринкової орієнтації, розвитку фінансових ринків та збільшення різноманітності фінансових інструментів буде відбуватися підвищення короткострокової гнучкості в управлінні ліквідністю, що, в свою чергу, знизить потребу в значних обсягах ліквідних активів.

Тим самим, скорочення вкладень у цінні папери до 5% сукупних активів українських банків на кінець першого півріччя 2005 року *може свідчити як про скорочення ринкового ризику, під який вони підпадають, так і про скорочення вторинних резервів ліквідності та відповідне зростання ризику ліквідності та кредитного ризику.*

Нарешті, остання, заключна частина активу балансу українських банків пов'язана з ***імобілізованими активами в основні засоби: приміщення банку, транспортні засоби, капітальні вкладення, господарські матеріали та інші подібні активи, у тому числі нематеріальні.*** Ці активи є *неліквідними, витратними для банку і пов'язані зі 100%-ним ризиком ліквідності.* Неліквідність цих активів полягає в тому, що вони не призначені для продажу, а у разі їх продажу, як правило, вони не можуть бути продані навіть за балансовою вартістю, тобто є збитковими для банків; крім того їх утримання обходиться банкам занадто дорого і покривається, у кращому разі, непроцентними доходами. Тим самим, зростання частки основних засобів та інших активів у структурі активів балансів банків України за аналізований період на 2,2% свідчить про *потенційне зростання ризикованості активів,*

що приносять дохід та відповідне зниження фінансової стійкості цих банків.

Слід зазначати, що в більш розвинених країнах нерухомість, безпосередньо не пов'язана з нормальним функціонуванням банківського бізнесу, як правило, враховується на балансах дочірніх організацій, що входять до складу холдингів з тим, щоб захистити вкладників від ризиків, пов'язаних з даним типом активів.

У цілому, розглянуті структурні зміни активів українських банків свідчать про потенційне зростання кредитного ризику та ризику ліквідності в аналізованому періоді. Для забезпечення задовільного рівня ризику, пов'язаного з такою структурою балансів, банкам необхідно наростити відповідні обсяги власного капіталу, достатність якого повинна відповідати рівню ризикованості активів. Але, як свідчать дані табл.1, зобов'язання українських банків у першому півріччі 2005 року зростали більш швидкими темпами (125%, у тому числі вклади фізичних осіб – 139,2%), ніж капітал банків (113%). Це обумовило зниження питомої ваги власного капіталу в пасивах балансів банків на 1,1%, що може свідчити про *проблему недостатності капіталів українських банків для нейтралізації ризиків їх балансів.*

Слід також зазначити, що в структурі пасивів банків України за аналізований період значно *зросла питома вага вкладів фізичних осіб* (на 3,9%), у тому числі строкових. На поверхні строкові депозити та вклади фізичних осіб більш позитивно позначаються на ліквідності банку, тому що дані ресурси залучені на певний строк і, як правило, менш чутливі до зміни процентних ставок і не покидають банк миттєво. Однак це не означає, що клієнт не вимагатиме свої кошти раніше терміну, встановленого в депозитному договорі. У таких випадках *строкові депозити набагато небезпечніші депозитів до запитання і можуть викликати істотну втрату ліквідності, а також різко збільшити витрати банку.* Зокрема, зростання рівня витрат за даною категорією рахунків пояснюється намаганням

українських банків розширити депозитну базу за рахунок зростання рівня депозитних ставок, маркетингових витрат в умовах зростання банківської конкуренції, у тому числі з боку банків з іноземним капіталом. Це, у кінцевому результаті, й призвело до зниження чистої процентної маржі за аналізований період на 0,22%.

Конкуренція за грошові ресурси є нормальним елементом будь-якого банківського ринку. Тому українським банкам необхідно формувати і реалізувати адекватну політику залучення та підтримки оптимального рівня депозитів та їх коливань для того, щоб залучені ресурси використовувались ефективно, навіть за існування ймовірності їх вилучення.

У цілому, результати проведеного моніторингу структури і складу узагальненого балансу банків України та окремих його статей за перше півріччя 2005 року дозволили виявити наступні основні проблеми, пов'язані з основними видами фінансового ризику:

- *підвищення ризику недостатності капіталів українських банків.* За перше півріччя 2005 року капітал банків зростав більш низькими темпами (113%), ніж обсяги їх діяльності (123,4%). Це обумовило зниження питомої ваги капіталу у структурі пасивів українських банків та, відповідно, значення нормативу адекватності регулятивного капіталу і рівня капіталізації, що є недостатнім для забезпечення стабільного й ефективного функціонування та розвитку банків;
- *підвищення ризику незбалансованої ліквідності банків.* На сьогодні значними залишаються розриви між активами й пасивами за строками, а частка високоліквідних активів має тенденцію до зниження (на 3,8% за аналізований період). Якщо банки не приділятимуть належної уваги формуванню збалансованої за строками структури активів і пасивів, у них можуть виникнути серйозні проблеми з ліквідністю, що підтвердилося під час політичної кризи в листопаді-грудні 2004 року;

- *підвищення кредитного ризику банків.* Незважаючи на зменшення частки проблемних кредитів у структурі активів банків в аналізованому періоді (на 0,3%), темпи зростання загальних обсягів кредитного портфеля банків (128,2%) були набагато нижчими, ніж темпи росту таких неробочих активів як основні засоби та нематеріальні активи, дебіторська заборгованість тощо (190,2%), що негативно позначається на показниках ефективності діяльності банків;
- *підвищення ризику недоотримання прибутку.* Загострення конкуренції в банківській сфері в аналізованому періоді призвело до скорочення чистої процентної маржі на 0,22%. За таких умов зростання рентабельності активів та капіталу (відповідно, на 0,19% та 1,15%) було досягнуто за рахунок нарощування обсягів кредитування, перш за все фізичних осіб. Але в подальшому, зростання конкуренції з боку іноземних банків та небанківських компаній призведе до того, що збільшення обсягів кредитування буде супроводжуватись збільшенням витрат. Тим самим, нестійке співвідношення цін та витрат утворюють передумови кризи традиційних джерел доходів.

Результати проведеного моніторингу свідчать, що розвиток економіки України є нестабільним і відбувається за умов дерегулювання банківської діяльності⁴ та розширення конкурентних ринків, що суттєво збільшує величину потенційних фінансових ризиків українських банків. За таких умов вирішення завдання стабільного функціонування і розвитку банків України, підвищення їх конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому фінансових ринках можливе тільки на основі впровадження системи реінжинірингу⁵, одним з основних компонентів якої є створення ефективної системи управління ризиком, яка включає виявлення, кількісну оцінку,

⁴ Деретулювання – це процес зниження обмежень та заборон у сфері банківської діяльності у зв'язку з посиленням конкуренції з боку небанківських фінансових установ та зниженням прибутковості банків.

⁵ Реінжиніринг – це загальнобанківська програма радикальної реорганізації банківського бізнесу, спрямована на оптимальне регулювання основних економічних показників та стабільне підвищення прибутковості банківської діяльності.

моніторинг та оптимальне збалансування окремих елементів фінансових ризиків, більшість з яких є взаємопов'язаними.

Створення ефективної системи управління ризиком в окремому банку передбачає:

- створення окремого структурного підрозділу на найвищому рівні управлінської структури банку, який безпосередньо буде відповідати за управління ризиками та координацію оперативних рішень в процесі такого управління;
- формування стратегії управління банківськими ризиками та відповідної методології, спрямованої на досягнення визначених оперативних цілей;
- формалізація та координація прийняття стратегічних рішень в процесі управління ризиком. Зокрема, параметри основних факторів фінансового ризику, що встановлюються відповідно до політики управління ризиком і виражаються у вигляді коефіцієнтів чи окремих лімітів можуть виступати індикаторами прийняттого ризику;
- прийняття банком будь-яких рішень тільки на основі кількісного і якісного аналізу відповідних параметрів ризику;
- розробка методів кількісного моделювання з метою імітації та аналізу взаємодії економічного, ділового та ринкового середовища на рівень ризику банку, його ліквідність, прибутковість та чисту балансову вартість на основі комп'ютерних моделей;
- забезпечення систематичного збору повної та своєчасної інформації, що відноситься до управління ризиками, її адекватне збереження та обробка. Подібна інформація повинна охоплювати не тільки функціональні та ділові процеси банку, але й макроекономічні та ринкові тенденції, що мають відношення до управління ризиком.

Література:

1. Васильченко З.М. Комерційні банки: реструктуризація та реорганізація: Монографія. – К.: Кондор, 2004. – С. 81-104; 189-218.

2. Berger, Allen and Timothy Hanna. The Price-Concentration Relationship in Banking // Review of Economics and Statistics. – 1989. - № 71.
3. Головка А.Т., Грушко В.І., Денисенко М.П. та ін. Система банківського менеджменту: Навч. посіб. – К.: Фірма “ІНКОС”, 2004. – 480 с.
4. Грюнинг Х. Ван, Брайнович Братанович С. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и и управления финансовым риском / Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 304с.
5. Методичні вказівки з інспектування банків "Система оцінки ризиків" : Схвалено постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004 р. N 104 /База даних інф.-довід. системи "Ліга-закон". Ел. читальний зал ПУСКУ.
6. Основні показники діяльності банків України на 1 квітня 2005 року // Вісник Національного банку України. – 2005. - №5. – С.45.
7. Основні показники діяльності банків України на 1 липня 2005 року // Вісник Національного банку України. – 2005. - №9. – С.68.